

UNIVERZITA MATEJA BELA
FILOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra hungaristiky

ERUDITIO
MORES
FUTURUM

**Irodalmi és nyelvi
kölsönhatások az integráció
folyamatában**

**Literárne a jazykové
interakcie v procese
integrácie**

Banská Bystrica
2005

Redakčná rada – Szerkesztő-tanács

Predseda: Doc. PhDr. František Alabán, CSc.

Elnök:

Členovia: Prof. PhDr. Gyula Varga, CSc.

Tagok: Prof. PhDr. Emil Hargittay, CSc.

Mgr. Andrea Csíkány

Technická redaktorka: Mgr. Adriana Bolgárová

Műszaki szerkesztő:

Recenzenti: Doc. PhDr. Zoltán Fónod, CSc.

Recenzensek: PaedDr. Stefan Pongó, CSc.

**Univerzita Mateja Bela
Filologická fakulta
Katedra hungaristiky**

ERUDITIO
MORES
FUTURUM

Irodalmi és nyelvi kölcsönhatások az integráció folyamatában

2005. február 16.

Literárne a jazykové interakcie v procese integrácie

16. februára 2005

Medzinárodná vedecká konferencia
Nemzetközi Tudományos Konferencia

RÉGI SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINK KÉRDÉSÉHEZ

A magyar nyelv szókincsének legnagyobb idegen eredetű — nem finnugor és nem belső keletkezésű — rétegét a szláv jövevényszavak teszik ki. Papp Ferenc először 1967-ben publikált számításai szerint, amelyek *A magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962) és Bárczi Géza *Magyar szövejtő szótárának* (1941) egybevetésén alapultak, tőszavaink 9,36 százaléka szláv eredetű. Összehasonlításképpen: finnugor tőszavaink aránya 10,10 százalék, tehát csak alig valamivel nagyobb, mint a szláv eredetűké, a másik két legjelentősebb jövevényszó-réteg, a török (4,59 százalék) és a német (5,43) eredetű tőszavak aránya pedig a szláv eredetű tőszavakénak csak a fele körül mozog (Papp 1967: 521).

Szláv jövevényszavaink mennyisége tehát messze meghaladja minden más ismert nyelvből átvett szavaink számát. E kétségtelen tény jelentőségét Melich János (1910: 31) óta azzal szokás kisebbíteni, hogy noha a szláv hatás nyelvünkre összességében valóban nagy volt, az egyes szláv nyelvek (orosz, bolgár, szerbhorvát, szlovén, szlovák, cseh, lengyel, ukrán stb.) külön-külön azonban nem gyakoroltak nagyobb hatást a magyarra, mint bármely más nyelv, amellyel nyelvünk története során érintkezésbe került. Hasonlóan vélekedett erről Kniezsa István (1942: 178) is: “A magyar nyelv szláv elemei azonban távolról sem jelentenek valami egységes szláv hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az őszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk.” Ugyanakkor rögtön hozzátette: “Az anyag természete azonban a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé. Egyes esetekben meg tudjuk ugyan mondani, hogy bizonyos szó például csak bolgár lehet, mint pl. a *mezsgye*, *mostoha*, *rozsdá*, vagy pedig szerb, mint a *gatyá*, *parittyá*, *kótyavetye* és a *paprika* szavaknál, túlnyomó többségénél azonban igen kevés támpontunk van arra vonatkozólag, vajon a szó északról vagy délről került-e a magyarba.” Kniezsa tehát, miközben megismételte Melichnek nyilván a szlávtságot nem valami nagyra tartó korabeli “művelt nagyközönség” számára szóló “vigaszt”, gyakorló etimológusként tisztában volt azzal, hogy szláv jövevényszavainknak, különösen azok legrégebbi rétegének a felosztása és a mai szláv nyelveknek való “kiutalása” a legtöbb esetben

gyakorlatilag lehetetlen. Régebbi nyelvészeink úgy gondolták, hogy a szláv nyelvek közös alapnyelve — az ősszláv — valamikor a Kr. u. VI. század végén megszűnt és a mai szláv nyelvek elődeire esett szét, ezért elméletileg lehetségesnek, sőt elérendő célnak tartották, hogy azokat a szláv jövevényszavainkat is valamely konkrét szláv átdő nyelvhez sorolják, amelyek egyébként nem rendelkeztek ehhez semmiféle kézzelfogható nyelvi ismérvvvel. Ma azonban már árnyaltabban látjuk ezt a kérdést: a VI–VII. század fordulóján csak megkezdődött az ősszláv differenciálódása, de ez a nyelv természetesen nem esett szét mindjárt a mai értelemben vett egyes szláv nyelvekre, hanem csupán nagyobb nyelvjárásokra tagozódott. Ha az ősszláv nyelv létének végső határát N. S. Trubeckoj (1925) nyomán az utolsó közös szláv innovációhoz, a redukált magánhangzók (jerek) kieséséhez, illetve vokalizációjához kötjük (XII. sz.), akkor azt kell mondanunk, hogy a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok legrégibb szakaszában (IX–XI. század) a magyarság nem is érintkezhetett még a mai értelemben vett egyes szláv nyelvekkel (cseh, szlovák, lengyel, horvát, orosz, bolgár stb.), mivel azok még ki sem alakultak, hanem csupán a — felbomlófélben lévő — ősszláv nyelv dialektusaival kerülhetett kapcsolatba. Tehát Melich és Kniezsa idézett nézetével szemben a magyar nyelv XII. század előtti szláv jövevényszavai nem vizsgálati módszereink tökéletlensége miatt nem oszthatók fel az egyes szláv nyelvek között, hanem kísérletezni sem érdemes ilyesmivel, hiszen ezek a nyelvek ekkor még ki sem alakultak. Az ősszláv nyelvet ebben a kései stádiumában természetesen már különféle hangtani izoglosszák szabdalják, de ezek még nem az egyes későbbi szláv nyelveknek, hanem többnyire azok egész csoportjainak a hangtani jellegzetességei voltak. A magyarok ebben a korban olyan szláv dialektusokkal is érintkezhetek, amelyeket ezeknek a hangtani jegyeknek olyan kombinációja jellemzett, amely ilyen összetételben egyetlen ma élő szláv nyelvben sincs meg.

A magyar nyelv legrégibb szláv jövevényszó-rétege nemcsak a magyar nyelvtudomány, hanem a nemzetközi szlavisztika érdeklődésére is számot tart, hiszen érthető módon a szláv nyelvtudomány is hasznosítani akarja a magyar nyelv régi szláv jövevényszavainak tanulságait a maga számára. Ettől várja ugyanis többek között annak rekonstruálását, hogy milyen is volt az a szláv nyelvjárás, amely egy idegen és egészen más rendszerű nyelv által ezer éve vagy még régebben átvett, használt és máig megőrzött régi kölcsönszavak alapján kirajzolódik. E szempontból ezt az anyagot legrészletesebben Evgenyij

Chelimszkij vizsgálta meg. Az ő nyomdokain jár Ronald O. Richards 2001-ben a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetemen (UCLA) megvédett disszertációjában, amelynek javított változata 2003-ban jelent meg. A disszertáció témavezetője — és valószínűleg ötletadója is — Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov, a jelenleg Moszkva és Los Angeles között ingázó világhírű orosz szemiotikus és indoeuropeista volt, aki rövid előszót is írt a könyvhöz. Ebben kifejti, hogy a szláv–magyar érintkezések legintenzívebb korszaka a Kárpát-medencei magyar honfoglalás után következett be. Ekkor az ősszláv nyelv felbomlási folyamata éppen csak megkezdődött, ezért még csak kevés olyan izoglossza alakult ki, amely fényt vethet a magyarban megőrzött legrégibb szláv jövevényszavak nyelvjárási hovatartozására. Richardsnak ezért egyrészt meg kellett állapítania magyarba átvett szavak eredeti szláv alakját, másrészt hangtani alapon kizárni egyes szláv dialektusokat a lehetséges átdő nyelvjárások közül, másokat pedig ugyanilyen alapon a magyar szavak forrásaiként valószínűsíteni (Richards 2003: ix–xii).

Richards munkájának a lényege az, hogy a szerző a szláv nyelvek anyagával összevetve megkísérli megállapítani, hogy mely szláv nyelvjáráscsoport jöhet szóba, illetve zárható ki a magyar szó forrásaként. Lényegében ennek a munkának az elvégzése az, ami Richards munkájában az eddigi kutatáshoz képest újat jelent. A korábbi kutatás ugyanis alig ment túl a hangtani kritériumok alkalmazásánál, itt viszont a hangtani kritériumok mellett már jelentéstaniak is szerepet kapnak, tehát pl. a magyar *gerenda* < szláv *gręda* szó esetében a szerző megállapítja, hogy hangtanilag elvben bármely szláv nyelvjáráscsoportból származhat, de a magyar szó jelentéséhez közelálló jelentésben a szláv szó a cseh–szlovák, a szerb–horvát–szlovén és a bolgár–macedón nyelvjáráscsoportot jellemzi. A korábban hangtani alapon kiválasztott 53 régi jövevényszó adatait a szerző összegzi, s ez az összegzés azt mutatja, hogy hangtani alapon a legtöbb szó (52) levezethető a magyar szó forrásául szolgáló szláv szónak a szerb–horvát–szlovén nyelvjáráscsoportban feltehető korabeli alakjából, míg például a keleti szlávval összevetve ez a szám 50, a cseh–szlovák csoporttal összevetve pedig 43, de még a távoli szorbbal összevetve is 42, tehát legrégibb szláv jövevényszavaink túlnyomó része elvben egyforma eséllyel származhatna szinte bármely korabeli szláv nyelvből. Ha azonban az összes kritériumot — tehát a jelentéstaniat is — egyszerre vesszük figyelembe, akkor a szerb–horvát–szlovén párhuzamok aránya (47) már releváns mértékben meghaladja a többi csoportot (keleti szláv — 33, cseh–szlovák — 36). A szerb–horvát–szlovén

nyelvjárascsoportot tovább részletezve kiderül, hogy abban a kizárólagos szerb–horvát–magyar egyezések (26) messze vezetnek a kizárólagos szlovén–magyar párhuzamok (3) előtt (miközben 18 a csoporton belül közös). Richardsnak lényegében csak két hangtani kritériumra építő válogatása (noha ezek biztos kronológiai fogódzók) nem ad elég lehetőséget arra, hogy az érintett jövevényszavakat nagy biztonsággal kössük bizonyos mai szláv nyelvek elődeihez, hiszen ezek alapján csak azt tudjuk biztosan, hogy az ide tartozó szavak szláv jövevényszavaink legrégebbi rétegébe tartoznak. (Ez volt az idézett magyar szlavisták problémája is.) A kiegészítésképpen alkalmazott jelentéstani kritérium ugyan árnyalja a képet, csak hogy ez az ismerv már korántsem olyan egzakt. A szláv nyelvek szótörténeti dokumentációja — az írásbeliség kezdetének és jellegének különböző volta miatt — ugyanis korántsem egyenlő értékű, így egy összsláv szó jelentésváltozásai az egyes szláv nyelvek történetében nem követhetők egyforma részletességgel nyomon. Mindamelletten ennek az orosz bábáskodással létrejött amerikai disszertációnak kétségtelen érdeméül kell tekinteni, hogy “globalizálta” a magyar és a szláv nyelvi kapcsolatok korai szakaszának mindkét érintkező nyelvi közeg számára rendkívül tanulságos kérdését (vö. ismertetésünket Richards könyvéről: Zoltán 2004).

A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai iránti érdeklődés a társtudományok, különösen az őstörténet részéről is meglehetősen jelentős. Nagy figyelmet szentelt e kérdéskörnek Vékony Gábor (2002: 192), aki azonban korai halála miatt részletesen nem fejthette ki ez irányú kutatásainak eredményeit. Legújabbban — szintén őstörténeti indíttatásból — Makkay János (2004) szentelt figyelmet e kérdéskörnek.

Korai szláv jövevényszavaink száma ismeretlen, bizonytalan vagy vitatott eredetű szavaink átrostálása során még gyarapodhat (vö. pl. Zoltán 1996, 1997, 1999). Nem érdektelen e szempontból a mai értelemben vett tudományos szlavisztika előtt működött, sokszor naiv vagy dilettáns szerzők munkáit is újra kézbe venni, mert ezek ha nem is kész etimológiákat, de megfontolandó ötleteket a mai kutató számára is szolgáltathatnak. Ráadásul e szerzők (Verancsics, Gyarmathi, Leschka, Dankovszky) a kutatók látóhatárán kívülre kerültek azáltal, hogy modern etimológiai szótáraink (TESz., EWUng.) már nemigen idézik őket, miután Kniezsa István a Miklosich előtti szerzők magyarázatait eleve csak akkor idézte A magyar nyelv szláv jövevényszavaiban, ha egyetértett velük. “Nem érdemes ugyanis múlt század eleji (vagy még

inkább XVI. század végi) kutatóknak amúgy is tisztára dilettáns vélekedéseit komolyan cáfolgatni. Ha tehát egy szómagyarázat csak e szerzők valamelyikénél található és véleményem szerint a magyar szó nem szláv eredetű, a szómagyarázat nálam nem is szerepel” — írta Kniezsa István műve Bevezetésében (SzJlsz. 18–19). Így aztán ha ezeket a szótárakat lapozgatjuk, sokszor nemcsak arról nem szerezhetünk tudomást, hogy valamely szavunkkal kapcsolatban a szláv eredet korábban e “dilettáns” szerzőknél felmerült, hanem arról sem, hogy Kniezsa István ezt a lehetőséget miért vetette el. Ennek illusztrálására a *tör* és a *töröl* igéink eredetére vonatkozó megfigyeléseimet és elképzeléseimet szeretném a továbbiakban előadni.

A *töröl* és a szláv *terti*, *tr°* folytatóit szintén egybevetették már a XIX. század eleji “dilettáns” szerzők. Gyarmathi Sámuel Vocabulariumában (1816) a *töröm* igealakot a latin *tero* mellett a szlovén (“Carniolice”) *terem* alakkal is egybevetette, a *törö* ‘reszelő, ráspoló’ főnevet az orosz *terka* [= *měpka*] ‘(konyhai) reszelő’, a *törteni* igét (a latin *tergere* mellett) az orosz *tereti* [= *mepémь*] szóval hasonlította össze (Gyarmathi: Voc. 86). Gyarmathi ebben a munkájában megelőlszik a hasonlóság konstataálásával, nem állítja, hogy a magyar szó a szlávból származnék, bár korábban az Affinitasban (1799) az utóbbi kettőt a szlávból (az oroszból) származtatta (Gyarmathi: Aff. 329–330). Leska István szerint a *töröl* és a *tör* vagy a latinból, vagy a szlávból származik (“*Törölöm* et *töröm*, *wischen*, *abwischen*, *videtur* formatum esse utrumque ex lat. *tergo* vel *tero*, aut ex slav. *trem*, boh. *tru*, et inde *stjram*, *utjram*, *abstergo*, *abwischen*” — Leschka 239). Dankovszky szintén jövevényszónak tartja a *tör* igét, de nem foglal állást abban a kérdésben, hogy a görögből (*τέρ-ειν*), a latinból (*terere*) vagy a szlávból (a szlovákból, *ter-eni*, *tre-ni* [= *trený*, part. praet. pass.] származik-e (Dank. 896). A Czuczor–Fogarasi-féle szótár a *töröl* szó eredetére vonatkozó fejtegetésében kezdetben bizonytalan abban, hogy a *tör* és a *töröl* valóban összetartozik-e: “Gyökében (*tör*) a cselekvő *tör* igétől különböző értelem látszik rejleni [...]. Ide tartozik továbbá a latin *tero*, *tergo*, szláv [= ‘szlovák’] *trjem* stb. Azonban távolabb menve, amennyiben a *töröl* szó mintegy morzsoló rontásra, illetőleg zuzásra vonatkozik, a *tör* igéből származtatás sem alaptalan. A szláv [= ‘szlovák’] *trjem* is Jancsovics szerint mind dörzsölést mind törést jelent” (CzF. 6: 438; a *törést* helyett *törést* értendő, vö. *trjem*: ken, dörzsöl, *tör* — Jancs. 2: 336). A XIX. századi szerzők tehát tisztában voltak azzal, hogy a szláv *terti* folytatói valahogy összefüggnek a magyar *tör*, *töröl* igékkel, ha nem is

voltak biztosak abban, hogy a magyar szó éppen a szlávból (és nem a latinból) származik-e.

A XX. században Simonyi Zsigmond foglalt állást a *töröl* szláv eredete mellett. Hátrahagyott kéziratok között egy rövid írás foglalkozik a szó eredetével. Simonyi a szlovén *trēti* 'dörzsöl' és a magyar *töröl* jelentésének az egyezésére figyelt fel, majd a hangtani megfelelést állítja párhuzamba a *perel* ~ *pöröl* igével és annak szláv előzményével: "Hangtanilag úgy viszonyul egymáshoz *töröl* és *trēti*, mint *pöröl*, *pērēl* a horvát-szerb *prēti* igéhez" — írja Simonyi (1925: 30), utalva Melich Jánosnak a *perelni* igével foglalkozó korábbi cikkére (1902: 129–134). Bárczi Géza Simonyinak ezt a felvetését különösebb indoklás nélkül elutasította ("szláv származtatása — vö. szlov. *trēti* 'dörzsöl' — nem meggyőző", SzófSz. 317). Kniezsa István ezt a felvetést figyelembe sem vette, noha Simonyi szláv egyeztetéseit — a XIX. századi "dilettánsoktól" eltérően — általában komolyan mérlegelte annak ellenére, hogy ezek legtöbbjéről lesújtó véleménye volt (vö. Kniezsa: SzlJsz. 20–21), így ez a szó nem szerepel nála még a tévesen szlávnak tartott szavak között sem. A TESz. (3: 973) szerint "szlovákiból való származtatása téves"; itt nyilván Bárczi "szlov." (= szlovén) rövidítésének félreértésével lett a szlovénből "szlovák"; a "szlovák" rövidítése Bárczinál ugyanis "t." (= tót). Az EWUng. (1546) a szláv eredet lehetőségét cáfolva sem említi.

A TESz. és az EWUng. (i. h.) amellett foglal állást, hogy a *töröl* a *tör* -l gyakorító képzős származéka. A jelentések összefüggéséről a TESz. azt mondja, hogy "a *tör*-nek 'valamit részeire választ, több részre különít', illetőleg 'elpusztít' jelentése szolgálhatott a *töröl* keletkezésének alapjául, ezekből ugyanis a *töröl* eredeti jelentésül feltehető 1. ['szennyet, nedvességet dörzsöléssel eltávolít | tárgyat, testrészt végigsimít, megdörzsöl'], valamint a 2. ['megsemmisít | elpusztít'], 3. ['írásból, szövegből kihúzza | érvénytelenít'] jelentése megmagyarázható". Az 'összetör' > 'töröl' jelentésfejlődés nem túl meggyőző, amit Bárczi Géza is elismert, noha ő is erre a megoldásra hajlott ("a jelentésváltozás nehézséget okoz" — SzófSz. 317). Nem világos ebből az sem, hogy ha az -l valóban gyakorító képző, akkor a *töröl* a *tör*-höz képest milyen gyakorító jelentést hordoz. Mindeközben magát a *tör* igét mindkét etimológiai szótárunk ismeretlen eredetűnek minősíti (TESz. 3: 969, EWUng. 1544).

A XIX. századi "dilettánsok" és Simonyi Zsigmond által felvetett szláv eredet ehhez képest azzal az előnnyel jár, hogy áthidalja az összes

jelentéstani akadályt, ráadásul a *tör* és a *töröl* eredetét egyszerre világítja meg, időrendi és hangtani akadályokba pedig nem ütközik.

Az összláv *terti*, *ter*^o alapjelentése: 'dörzsöl', indoeurópai fokon rokon a latin *tero*, *terere* 'dörzsöl, ledörzsöl; csépel, szét-dörzsöl, sűrűn használni, elkoptatni', *terg(e)o*, *tergere* 'letöröl, megtisztít' szavakkal (vö. Pokorny: IndEtWb. 1: 1071–1074), amelyekkel az idézett XIX. századi szerzők — később pedig még Szabédi László is (1974: 160) — *tör* és *töröl* igéinket szintén összefüggésbe hozták. A latin számos okból kizárható a magyar igék szóba jöhető forrásai közül, a szláv azonban véleményem szerint nagyon is figyelmet érdemel.

Az összláv *terti*, *ter*^o 'dörzsöl' folytatói az összes szláv nyelvben megvannak (Vasmer: RussEtWb. 3: 97, Snj 682, Machek: EtSlČ.² 658–659), s a szláv szavak jelentéseiben együtt vannak a 'dörzsöléssel aprít' > 'tör, morzsol, reszel' (néhol 'fűrész' is), 'dörzsöléssel koptat' (néhol 'csiszol', '[tüzet] csíhol' is), 'dörzsöléssel tisztít' > 'töröl', illetve a 'dörzsöléssel megsemmisít' > 'eltöröl' jelentések, vagyis nagyjából mindaz, ami a magyar *tör* és a *töröl* főbb jelentéseinek az összege. Így például a szlovén *trēti* (1Sg. *trēm* v. *tārem*) a 'dörzsöl' mellett bizonyos szókapcsolatokban jelent 'tör'-t is, pl. *trēti jajca, lešnike, orehe* 'tojást, mogyorót, diót tör', *trēti konopljo, lan* 'kendert, lent tör, tilol', *trēti s kolesom* 'kerékbe tör', bizonyos igeekötős alakjaiban pedig a 'töröl' jelentés is ott van: *otrēti* 'letöröl, megtöröl, szárazra töröl', a *zatrēti* pedig 'elpusztít' is. (SSKJ.). A szerbhorvát *tōti* (1Sg. *trēm* v. *tārem*) szintén jelent vagy jelentett korábban a 'dörzsöl' mellett 'tör'-t (pl. 'sót, követ tör', *kolom trti* 'kerékbe tör', *trti lan, konoplju* 'lent, kendert tör') és 'töröl'-t is: *ōtrti* 'letöröl, tisztára töröl' (HASz. 18: 773–775, RSKJ. 6: 312, 4: 809). A szlovák *triet'* (1Sg. *triem*, 3Pl. *trú*) a 'dörzsöl' mellett bizonyos szókapcsolatokban 'tör' is: *triet' lan, konope* 'lent, kendert tör, tilol', *triet' zemiaky* 'krumplit (át)tör' (SISJ. 4: 579), igeekötőkkel pedig 'töröl' is: *vytriet'* 'kitöröl, kitisztít; kitöröl, eltávolít; (listáról) töröl, kitöröl, kiradíroz' (SISJ. 5: 321), *zotriet'* 'letöröl', pl. *zotriet' si slzy z tváre* 'letörli a könnyeket az arcáról', *zotriet' tabulu špongiou* 'letörli a táblát szivaccsal', de átvitt értelemben 'eltöröl, megszüntet' is (SISJ. 5: 701). Hasonló a helyzet a csehben is, ahol a *třiti* (1Sg. *třu* v. *tru*, 3Pl. *třou* v. *trou*) a 'dörzsöl' mellett 'tör, aprít' is, pl. *třiti len* 'lent tör, tilol', *třiti koření v moždíři* 'fűszert tör mozsárban' (SISJČ. 2: 249), *setřiti* 'letöröl' (SISJČ. 3: 310), *utřiti* 'megtöröl, szárazra v. tisztára töröl; letöröl, töréssel, dörzsöléssel eltávolít', ugyanakkor 'apróra tör, zúz, szétmorzsol' is: *utřiti mák* 'mákot tör v. darál', *utřiti česnek* 'fokhagymát összenyom', *utřiti žlutky s cukrem* 'tojássárgáját cukorral

kikever' (SISJČ. 3: 1056), *vytříti* 'megtöröl, megszárit; kitöröl' (SISJČ. 4: 380). A lengyel *trzeć* (1Sg. *trze*) jelentései: 1. 'dörzsöl', régebben 'cipőről tör' is: *trzewik mię trze* 'tör a cipő', 2. 'fűrész', 3. 'apróra tör', pl. *trzeć mak w donicy* 'mákot tör mozsárban', *trzeć len, konopie* 'lent, kendert tör, tilol', 5. 'öröl, darál', pl. *tarta bułka* 'prézli' (tkp. 'örölt/darált zsemlye') (VarsóiSz. 7: 146), *utrzeć* 'letöröl, megtöröl', de 'megtör, felaprít, lereszel' is: *utrzeć chrzan* 'lereszeli a tormát', *utrzeć tabaki* 'megtöri a dohányt', *utrzeć drogę* 'utat tör'; *wytrzeć* 'kidörzsöl, kikoptat', pl. *wytrzeć dziurę na łokciu* 'lyukásra koptatta a (ruhája) könyökét', *wytrzeć ogień z drzewa* 'tüzet csíhol a fából', 'kitöröl, megtöröl, szárazra töröl' (VarsóiSz. 7: 1088), *zatrzeć* 'eltöröl (pl. nyomokat), elsimít (vmilyen felületet)' (VarsóiSz. 8: 322), *zetrzeć* 'letöröl, szárazra töröl', 'feltör, feldörzsöl', pl. *starł koniowi kark chomątem* 'feltörte a ló nyakát az igával'; 'porrá tör, zúz, aprít, reszel' (VarsóiSz. 8: 458–459). Az orosz *тереть* (1Sg. *тпру*) főbb jelentései: 'dörzsöl, dörzsöléssel fényesít, fényesre dörzsöl', 'aprít, reszel, tör' (pl. *тереть табак* 'dohányt tör', *тереть хрен* 'tormát reszel'), 'fájdalmasan feldörzsöli a bőrt, tör': *эти ботинки тпрут* 'ez a cipő tör' (SIRLJ. 15: 324–325), *стереть* 'letöröl', 'töröl, kiradíroz', 'eltöröl', 'apróra tör v. zúz' (*стереть в мелкий порошок* 'porrá tör v. zúz' (SIRLJ. 14: 882–884). Az ukrán *терти* (1Sg. *тпру*) jelentései szintén 'dörzsöl, tör' és 'aprít, tör': *терти п'юки* 'dörzsöli a kezét' (átv. is), *черевика тпруть* 'tör a cipő'; *терти на порошок* 'porrá tör', *терти коноплі, льон* 'kendert, lent tör, tilol', *терти табаку* 'dohányt tör', *терти хрін, моркву* 'tormát, sárgarépat reszel' (Hrinčenko 4: 258, SUM. 10: 98–99), *стерти* (1Sg. *зімпу*) 'letöröl' (Hrinčenko 4: 204). A 'dörzsöl, tör, töröl' jelentések együtt vannak meg a bolgár *триа* igében is: 1. 'dörgöl, töröl', 2. 'dörzsöl, masszíroz', 3. 'koptat', 4. 'reszel', 5. (össze)morzsol, (meg)tör, öröl', ~ на *сумно* 'apróra tör' (Bödey: BMSz. 860; vö. RSBKE. 3: 432; Българск. 984). Véleményem szerint ez a 'dörzsöl, töröl, tör' jelentésű szláv *terti*, *ter*^o a forrása mind a magyar *tör*, mind pedig a *töröl* igének. A *töröl*-ben az *-l* nem gyakorító funkciójú, hanem csupán honosító képző, mint a *kapál, beszél* stb. esetében. A szláv igé a magyar kétszer vette át a honfoglalás körüli időkben, egyszer — valamivel korábban — tőlakban, mint például a *szid* < *styditi* esetében (vö. Zoltán 1999: 59), egyszer pedig — valamivel később — a szláv eredetű igéink többségére jellemző *-l* honosító képzővel. Az átvett alak véleményem szerint — és Simonyi Zsigmond véleményétől eltérően — nem az infinitívuszi *ter-*, hanem az ennél lényegesen gyakoribb, a jelen idejű és a múlt idejű ragozott

alakokban előforduló *ter-* tövváltozat volt. A szláv palatális redukáltból a magyarban *i* > *ü* labializációval (vö. 1350 k.: *turied* KTSz. — TESz 3: 968, nyelvjárási *türül*, TESz 3: 968), majd *ü* > *ö* nyíltabbá válással lett *ö*, akárcsak a *csütörtök* (< *četrvtokъ*), görög (< *grvkъ*), a *tömjén* (< *тъмѣнъ*) vagy a *tömlőc* (< *тъмъница*) esetében.

Úgy gondolom tehát, hogy mégiscsak érdemes ezeket a "tudomány előtti" időkben élt, dilettáns nyelvészekről származó ötleteket feleleveníteni azokban az esetekben, amikor a XX. századi nyelvtudomány sem tudott ezeknél meggyőzőbb szófejtésekkel előállni, mert — szerzőik módszertani fogyatékoságait mai tudásunk szerint kiküszöbölve — versenyképes etimológiai verziókat nyerhetünk.

Rövidítések

Bödey: BMSz. = Bolgár–magyar szótár. Szerk. Bödey József. Budapest, 1956.

Българск. Реč. = Андрейчин, Л. – Георгиев, Л. – Илчев, Ст. – Костов, Н. – Леков, Ив. – Стойков, Ст. – Тодоров, Цв.: Български тълковен речник. Четвърто издание. Допълнено и преработено от Димитър Попов. София, 1994.

Chelimskij 1988 = Хелимский, Е. А.: Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: Славянское языкознание. X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации. Москва, 1988. 347–368.

CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. Pest, [később] Budapest, 1862–1874.

Dank. = Dankovszky, Gregorius: Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum. — Kritisch-etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache. Posonii–Preßburg, 1825.

EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. I–III. Hrsg. Loránd Benkő. Redakteure: Károly Gerstner, Antónia S. Hámori, Gábor Zaicz. Budapest, 1993–1997.

Gyarmathi: Aff. = Affinitas linguae Hvngaricae cum lingvis Fennicae originis grammaticae demonstrata [...]. Auctore Samuele Gyarmathi [...]. Gottingae, 1799.

Gyarmathi: Voc. = Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum lingvarum vocabula collegit S. Gy. — Szótár, mellyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbeli szokat rendbe szedett Gyarmathi Sámuel [...]. Bétsben, 1816.

- HASz. = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. I–XXIII. Zagreb, 1880–1976.
- Hrinčenko = Гринченко, Б. Д. (ред.): Словарь украинского языка — Словарь української мови I–IV. (Надруковано з видання 1907–1909 pp. фотоспособом. Київ, 1996–1997.)
- Jancs. = Jancsovcics János: Új magyar–szláv és szláv–magyar szótár. I–II. Szarvason, 1848.
- Kniezsa 1942 = Kniezsa István: Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: A magyarság és a szlávok. Szerk. Szekfü Gyula. Budapest, 1942. 168–188.
- Kniezsa: SzlJsz. = Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2. Budapest, 1955. [Új kiadása: Budapest, 1974.]
- KTSz. = a Königsbergi Töredék Szalagjai. 1350 k. Kiadva: Ó-magyar olvasókönyv. Összeállította Jakubovich Emil és Pais Dezső. Pécs, 1929. 184–186; Molnár József – Simon Györgyi: Magyar nyelvemlékek. Második kiadás. Budapest, 1977.
- Leschka = Leschka, Stephanus: Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis slavice Magyarici usus. Budae, 1825.
- Machek: EtSlC.² = Machek, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1971.
- Makkay 2004 = Makkay János: Korai szláv jövevényszavaink keltezési kérdései és a honfoglalás. Budapest, 2004.
- Melich 1902 = Melich János: *Perelni*: Magyar Nyelvőr 31 (1902) 129–134.
- Melich 1910 = Melich János: Nyelvünk szláv jövevényei. Bp. 1910. (= A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13.)
- Papp 1967 = Papp Ferenc: A magyar szókincs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In: A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvész-kongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28.). Szerk. Imre Samu és Szathmári István. Budapest, 1967 (= NytudÉrt. 58). 518–522.
- Pokorny: IndEtWb. = Pokorny, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I–II. Bern–München, 1959–1969.
- Richards 2003 = Richards, Ronald O.: The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian. Los Angeles, 2003. (= UCLA Indo-European Studies 2.)

- RSBKE. = Речник на съвременния български книжовен език. I–III. София, 1954–1959.
- RSKJ. = Речник српскохрватског књижевног језика. I–VI. Нови Сад – Загреб, 1967–1976.
- Simonyi 1925 = Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai. Szláv jövevényszók: Magyar Nyelvőr 54 (1925) 28–31.
- SIRLJ. = Словарь современного русского литературного языка. I–XVII. Москва–Ленинград, 1950–1965.
- SISJ. = Slovník slovenského jazyka. I–VI. Bratislava, 1959–1968.
- SISJC. = Slovník spisovného jazyka českého. I–IV. Praha, 1960–1971.
- SSKJ. = Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V. Ljubljana, 1970–1991. (CD-ROM is.)
- Szabédi 1971 = Szabédi László: A magyar nyelv őstörténete. Bukarest, 1974.
- SzófSz. = Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. Benkő Loránd. Szerk. Kiss Lajos, Papp László. I–IV. Budapest, 1967–1984.
- Trubetzkoy 1925 = Trubetzkoy, N. S.: Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit: Zeitschrift für Slavische Philologie 1 (1925) 287–319. [Új kiadása: N. S. Trubetzkoy: Opera slavica minora linguistica. Wien, 1988. 93–125. Orosz fordítása: Трубецкой, Н. С.: О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства. In: Трубецкой, Н. С.: Избранные труды по филологии. Москва, 1987. 143–167.]
- VarsóiSz. = Słownik języka polskiego. Ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Nideczwiedzkiego. I–VIII. Warszawa, 1900–1927.
- Vasmer: RussEtWb. = Vasmer, Max: Russisches etymologisches Wörterbuch. I–III. Heidelberg, 1953–1958.
- Vékony 2002 = Vékony Gábor: Magyar őstörténet — magyar honfoglalás. Budapest, 2002.
- Zoltán 1996 = Zoltán András: *Szemérem*: Magyar Nyelv 92 (1996) 473–475.
- Zoltán 1997 = Zoltán András: *Öböl*: Magyar Nyelv 93 (1997) 220–224.
- Zoltán 1999 = Zoltán András: “Lappangó” szláv eredetű szavaink: *szid, szégyen*: Magyar Nyelv 95 (1999) 54–59.
- Zoltán 2004 = Zoltán András: A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai és a szláv nyelvtörténet (Richards, Ronald O.:

The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian. Los Angeles, University of California, Los Angeles, Program in Indo-European Studies, 2003 [= UCLA Indo-European Studies, vol. 2]. 234 p.): Kisebbségkutatás 13 (2004) 671–674.

Resumé

Vplyv slovanských jazykov na maďarský je pomerne veľký. Nespočetné prvky maďarskej slovnej zásoby pochádzajú z niektorého zo slovanských jazykov. Aj napriek tomu, že táto oblasť je už dostatočne preskúmaná, ešte aj v súčasnosti sa vyskytuje množstvo etymologických nejasností. V mojom príspevku venujem osobitnú pozornosť slovám “tör” a “töröl”. Ich slovanský pôvod bol už dávno nadhodený, ale v súčasnosti to považujú za mylnú predstavu. Ja však beriem za pravdepodobný slovanský pôvod týchto slov a na dôkaz toho uvediem mnoho príkladov.

TARTALOM - OBSAH

BEVEZETŐ – ÚVOD	6
IRODALMI SZEKCIÓ – LITERÁRNA SEKCIA	11
HARGITTAY EMIL	
OPPOZÍCIÓ, KÖLCSÓNHATÁS ÉS INTEGRÁCIÓ PÁZMÁNY TEVÉKENYSÉGÉBEN	13
FEHÉR MIKLÓS	
LEKTORÁLT IRODALMI SZÖVEGEK ELEKTRONIKUS HOZZÁFÉRÉSE	25
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
VERSÍRÁSI GYAKORLATOK LESTINÁRÓL 1710–1711-BŐL	35
ALABÁN FERENC	
ÉRTÉKTEREMTŐ KÖZEG	43
NÉMETH ZOLTÁN	
AZ IDENTITÁS ÉS KÁNON PROBLEMATIKÁJA A SZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALOMBAN	51
ARDAMICA ZORÁN	
SZEMPONTOK AZ IRÓDIA ÉS A PRÓBAÚT JELENTŐSÉGÉNEK MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ	59
PETER ANDRUŠKA	
NÁRODNOSTNÉ LITERATÚRY AKO REALITA SÚČASNÝCH KULTÚRNYCH KONTEXTOV ALEBO MALÁ ÚVAHA O “TRANSYLVÁNSKEJ MAČKE”	69
BABRÓCZKYNÉ F. ILONA	
A KULTURÁLIS ÉLET, IRODALOM ÉS SAJTÓ ALAKULÁSA (CSEH)SZLOVÁKIÁBAN A KÉT HÁBORÚ KÖZTI IDŐSZAKBAN	75
KOLJADZSIN NATÁLIA	
DÓHOVICS BAZIL MAGYAR NYELVŰ KÖLTÉSZETE	85

LEBOVICS VIKTÓRIA

UKRÁN IRODALOM EGY 1916-BAN MEGJELENT MAGYAR FOLYÓIRATBAN 93

BUBRYÁK ORSOLYAPOLGÁRI REPREZENTÁCIÓ EGY 17. SZÁZADI EPERJESI VÁROSBÍRÓ
MECÉNÁSI TEVÉKENYSÉGÉBEN¹ 107**FORDÍTÁSI SZEKCIÓ – PREKLADATELSKÁ SEKCIÁ** 119**KLAUDY KINGA**EURÓPAI UNIÓS SZÖVEGEK FORDÍTÁSA. MONDATSZINTŰ FORDÍTÁSI
PROBLÉMÁK 121**VERMES ALBERT PÉTER**KULTÚRA ÉS FORDÍTÁS: KÉT MAGYAR REGÉNY ANGOL FORDÍTÁSÁNAK
ÖSSZEVETŐ ELEMZÉSE 131**ANITA HUŤKOVÁ**“MI” ÉS “ŐK” A SZÖVEGBEN, AVAGY VISSZATÉRÉS AZ IDŐBELI- ÉS
TÉRBELI TÉNYEKHEZ/TÉNYEZŐKHOZ A FORDÍTÁSBAN 145**CSÍKÁNY ANDREA**

A FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSJELÖLTEK KÓDVÁLTÁSAI 163

LŐRINCZ JULIANNAA PROTOSZÖVEG ÉS A METASZÖVEG VISZONYA A MŰFORDÍTÁSI
FOLYAMATBAN 175**NYELVÉSZETI SZEKCIÓ – JAZYKOVEDNÁ SEKCIÁ** 183**BALÁZS GÉZA**

A NYELVEK VIRÁGOSKERTJE VAGY MÚZEUMA LESZ EURÓPA? 185

ZOLTÁN ANDRÁS

RÉGI SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINK KÉRDÉSÉHEZ 197

BÁRÁNYNÉ KOMÁRI ERZSÉBETADALÉKOK A KÁRPÁTALJAI UKRÁNBAN MEGHONOSODOTT MAGYAR
JÖVEVÉNYSZAVAKHOZ 209**KOVÁCS ÉVA**AZ ANGOL FŐNEVESÜLT IGE+VISZONYSZÓS SZERKEZETEK ELEMZÉSE
MAGYAR MEGFELELTETÉSEIK TÜKRÉBEN 217**ACZÉL PETRA**

NYELV ÉS LOGIKA 231

DOMONKOSI ÁGNES

AZ EMLÉKEZET FOGALMI METAFORÁI 241

DEMJÁN ADALBERTAZ IDŐVISZONYÍTÁS SZÖVEGKOHÉZIÓS ESZKÖZEI A TÉKOZLÓ FIÚ
PÉLDÁZATÁBAN 253**BOGÁR JUDIT**EGY “NÉGYNELVŰ HUNGARUS”¹ IFJ. BUCHHOLTZ GYÖRGY ÉS A
NYELVHASZNÁLAT KÉRDÉSEI 261**KALCSÓ GYULA**TÖRTÉNETI NÉVSZÓINFLEXIÓ-VIZSGÁLATOK KORPUSZNYELVÉSZETI
MÓDSZEREKKEL 271**HORVÁTHNÉ BERLÁK IRÉN**

A MANIPULATÍV BESZÉD 283

VIZLER ANDRÁS

INTEGRÁCIÓ ÉS NYELVHASZNÁLAT 291

TARTALOM - OBSAH 299